

УДК 321.7

Нечупей Л. Ю.,

здобувач кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ТАКТИКА ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

У статті розглядається тактика допиту неповнолітніх при розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів згідно із стадіями підготовки, безпосереднього проведення, фіксації, оцінки отриманих результатів. Акцентується на окремі особливості реалізації поставлених завдань, що обумовлені віком допитуваних осіб.

Ключові слова: допит, корисливо-насильницькі злочини, неповнолітні, тактика, тактичні прийоми.

В статье рассматривается тактика допроса несовершеннолетних при расследовании корыстно-насильственных преступлений в соответствии со стадиями подготовки, непосредственного проведения, фиксации, оценки полученных результатов. Акцентируется внимание на отдельные особенности реализации поставленных задач, обусловленные возрастом допрашиваемых лиц.

Ключевые слова: допрос, корыстно-насильственные преступления, несовершеннолетние, тактика, тактические приемы.

In the article the interrogation tactics during the investigation of mercenary-violent crimes committed by minors, according to the stages of preparation, direct realization, recording, evaluation of the results. The attention to certain peculiarities of implementation of tasks that are due under the interrogated persons.

Keywords: questioning, selfish, violent crimes, juveniles, tactics, tactics.

Постановка проблеми. Неповнолітні особи у кримінальному провадженні мають особливий процесуальний статус. Зокрема, гл. 38 КПК України регламентує порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх, ряд статей Кодексу стосуються окремих питань процесуальних відносин за участю неповнолітніх. Прискіплива увага законодавця щодо дотримання прав і свобод неповнолітніх під час кримінального провадження, процесуальні особливості проведення слідчих (розшукових) дій за їх участю, визначають й зміст відповідної тактики.

Звернемо увагу на тактику допиту за участю неповнолітніх – слідчу (розшукову) дію, що полягає в одержанні слідчим, прокурором від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого показань про обставини, що мають значення для кримінального провадження.

Особливу актуальність дана проблематика має при розслідуванні саме корисливо-насильницьких злочинів. До даної категорії злочинів, згідно обґрунтованої точки зору В.В. Тіщенко, відносяться: бандитизм (ст. 257 КК України), грабежі (ст.186 КК), розбої (ст.187 КК), у т.ч. поєднані із вбивством (п.6 ч.2 ст.115 КК), вимагання (ст.189 КК), викрадення і вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів (ч.3 ст.262 КК), наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (ч.2 і 3 ст.308 КК), вчинені із застосуванням відповідних форм насильства. Названі злочини об'єднані рядом загальних ознак за цілями, мотивами і об'єктами посягань, а також способами їх здійснення, що характеризуються застосуванням чи погрозою застосування насильства. Спостерігається і спільність у закономірностях утворення, виявлення та дослідження слідів даних злочинів, інших елементів їх криміналістичної характеристики, а, отже, і в методах їх розслідування [1, с. 4]. Вчинення таких видів злочинів, як свідчать наші емпіричні дані, й характеризує сучасну злочинність неповнолітніх.

Аналіз дослідження даної проблеми. Особливості провадження окремих слідчих (розшукових) дій, а також розслідування злочинів, учинених неповнолітніми, досліджувалися О. О. Андреевим, Є. Д. Лук'яничовим,

В.О. Коноваловою, В.Г. Лукашевичем, Н. В. Павлюк, В. А. Рогожиним, О. Ю. Скичко, Є. В. Стрельцовою, В. С. Чевгуз, Р. І. Цирульниковою, Л.Д. Удаловою, В. Ю. Шепітьком, Н. В. Шость та іншими вітчизняними і зарубіжними фахівцями.

Виклад основного матеріалу. Згідно п. 12 ст. 3 КПК України, неповнолітньою є малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Малолітньою особою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років.

Особливості допиту неповнолітніх розкриваються за змістом ст. ст. 224, 226, 227 та інших статей КПК України. Під час допиту неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених слід також керуватися пар. 1 гл. 38 КПК України.

Тактика допиту неповнолітніх пов'язана із реалізацією відповідних завдань на визначених стадіях.

У загальному вигляді послідовність стадій проведення допиту може бути визначена як: підготовка до проведення; проведення; фіксація ходу та результатів; оцінка отриманих результатів та визначення їх значимості, місця в системі доказової інформації у кримінальній справі [2, с. 470]. На кожній із стадій вирішуються важливі завдання, виконується комплекс типових і спеціальних завдань, що спрямовані на ефективне проведення допиту з метою досягнення завдань кримінального провадження.

Так, на стадії підготовки визначаються завдання допиту, шляхи їх досягнення, проводиться системний аналіз вихідної слідчої ситуації, оцінка наявної доказової та орієнтуючої інформації; обираються доцільні місце та час проведення слідчої (розшукової) дії, визначаються її учасники та їх завдання, з'ясовується потреба у застосуванні технічних засобів, що відображається у плані допиту (уявному чи письмовому).

На стадії безпосереднього проведення («робочій» стадії) здійснюється безпосередня реалізація поставлених завдань, залучаються її учасники, роз'яснюються їх права та обов'язки, створюються умови для безпосереднього контакту слідчого, прокурора із допитуваним, застосовуються тактичні прийоми,

перевіряються версії, отримується нова доказова та орієнтуюча інформація.

Фіксація ходу та результатів допиту спрямована на максимально повне та точне відображення змісту слідчої (розшукової) дії, отриманих результатів. Дана стадія є самостійною, однак її можна розглядати як діяльність, що супроводжує власне проведення допиту.

Оцінка отриманих результатів та встановлення їх значимості – заключна стадія допиту. Аналіз проведеної роботи та отриманих результатів необхідний як для перевірки достовірності доказової інформації, так і для вирішення питання про її доказове значення, подальше використання. Оцінці підлягає й процесуальний документ, в якому відображені хід та результати проведеної дії, матеріали аудіо- чи відеозапису.

Вказані положення притаманні й тактиці допиту неповнолітніх незалежно від процесуального статусу особи. Розглянемо окремі особливості реалізації поставлених завдань.

Передусім на стадії підготовки до проведення допиту необхідно точно з'ясувати вік особи. Переважно він встановлюється за документами про народження, а у разі їх відсутності — іншим шляхом, зокрема, надання інформації та відповідного документального підтвердження із органів реєстрації записів цивільного стану або навіть шляхом призначення комплексної судової медичної та психологічної експертизи.

Також на підготовчій стадії слід вжити заходів до залучення для проведення допиту обов'язкових учасників: 1) законного представника (ст. ст. 44, 59 КПК України); 2) педагога або психолога; 3) за необхідності лікаря. Крім того, під час допиту малолітніх чи неповнолітніх підозрюваних обов'язковою є участь захисника (п. 1 ч. 2 ст. 52 КПК України); у разі необхідності перекладу пояснень, показань або документів – перекладача (сурдоперекладача) (ст. 68 КПК України).

Законними представниками (ст.ст. 44, 59 КПК України) можуть бути: батьки, усиновлювачі, опікуни чи піклувальники, інші близькі родичі чи члени сім'ї; представники органів опіки й піклування, установ і

організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває малолітній або неповнолітній.

Однак, залежно від слідчої ситуації, необхідно враховувати можливість обмеження участі у проведенні слідчої (розшукової) дії законного представника (згідно ч. 3 ст. 227 КПК України). У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за їх клопотанням чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника. З цією метою виноситься обґрунтована постанова.

Аналіз КПК України (зокрема, ст. ст. 44, 488 та ін.) свідчить, що аналогічне правило застосовується й відносно законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого.

Виходячи із характеристики неповнолітнього допитуваного, обставин досудового розслідування, особі, що проводить допит, необхідно визначити, педагога чи психолога доцільно запросити за даних умов (хоча не виключається можливість залучення й двох фахівців). Вони повинні мати відповідну освіту й досвід роботи із даною віковою групою. За необхідності слід запросити й лікаря, що може бути пов'язано із наданням допомоги при формуванні питань, деталізації показань, зокрема, при розслідуванні злочинів проти життя, здоров'я, тілесної та статеві недоторканості, й, за потреби, навіть для можливого надання медичної допомоги.

Перед допитом слідчому, прокурору доцільно поспілкуватися із вказаними учасниками допиту. Таким чином, від законного представника можна отримати додаткову інформацію щодо характеристики неповнолітнього, внести корективи до плану його допиту; порадившись із педагогом або психологом, лікарем – визначити формулювання і послідовність постановки

запитань, узгодити критерії допустимості запланованих тактичних прийомів та їх комбінацій.

Обов'язково повинна бути з'ясована якомога повніша інформація про неповнолітнього, що стосується його особистісних даних, відносин у сім'ї та за місцем навчання, зв'язків та інтересів. Відносно неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого такої обов'язок закріплений законодавчо (ст. 487 КПК України).

До початку проведення допиту всім учасникам роз'яснюються їх права та обов'язки, зокрема – законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.

Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

Тобто, планування і підготовка до проведення допиту включає в себе три основних елементи:

а) організаційний – забезпечення раціонального проведення допиту (коли і де доцільно провести його з позиції раціонального використання бюджету часу і можливостей слідчого, яких учасників, технічні засоби залучити);

б) змістовний – визначення повноти і взаємозв'язку обставин, які підлягають встановленню;

в) тактичний – встановлення відповідних засобів і прийомів вирішення конкретних завдань допиту (кого допитати раніше, яку інформацію необхідно зібрати або перевірити для викриття неправдивих показань, який рівень «готовності» допитуваного для реалізації тактичних прийомів) [3, с. 60-61].

На «робочій» стадії – безпосереднього проведення допиту, відбувається основний інформаційний обмін між її учасниками у формах вільної розповіді, шляхом постановки різних запитань. Питання до неповнолітнього не повинні бути «навідними», мають бути побудовані із врахуванням віку, рівня розвитку неповнолітнього, його психологічного

стану. Тактичні прийоми, що застосовуються під час допиту неповнолітніх, головним чином спрямовуються на встановлення психологічного контакту.

Важливим для встановлення психологічного контакту є прояв людських відношень до співрозмовника, демонстрація доброзичливості й неупередженості, розуміння проблем, що хвилюють неповнолітнього. Не слід негативно оцінювати окремі якості неповнолітнього, вживати висловлювання, що принижують його гідність. Тому необхідно ґрунтовно вивчати особистість неповнолітнього, обставини його життя, ставлення до предмета допиту та осіб, яких можуть стосуватися його показання, відповідний психологічний стан.

Безумовна перевага надається тактичним прийомам переконання особи, спонукання її до дачі правдивих показань. Наприклад, слід наголосити на дотриманні прав і свобод допитуваної особи, врахування її інтересів. Під час проведення допиту можна демонструвати поінформованість про обставини життя допитуваного, наголошувати на їх розумінні. Доцільно роз'яснити, що залучені особи (законні представники, педагог та ін.) покликані допомогти, вирішити певну проблемну ситуацію. Варто підкреслити забезпечення таємниці досудового розслідування, нерозголошення отриманих даних.

Робоча стадія проведення допиту відбувається у визначених законом межах: допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом понад дві години на день (ч. 2 ст. 226 КПК України).

Це пов'язано з тим, що для малолітньої або неповнолітньої особи незвична обстановка допиту, характер і зміст запитань, потреба формулювання відповідей, які не можуть спиратися на достатній життєвий досвід особи, становить значні труднощі і викликає психологічну втому. Час перерви, що потрібен для відновлення сил допитуваного і встановлення його психологічної рівноваги, не визначено, але слід вважати, що перерва у допиті повинна становити не менше двох годин як щодо допиту малолітньої, так і неповнолітньої особи, а на час перерви

для такої особи повинні бути створені належні умови для відпочинку, що виключає можливість проведення з нею в цей час будь-яких інших слідчих (розшукових) дій або інших заходів, які заважають нормальному відпочинку. Час початку допиту, початку перерви, продовження допиту, час закінчення обов'язково зазначається в протоколі, а продовжений допит не вважається додатковим чи повторним і не потребує повторного встановлення особи, роз'яснення її прав, прав інших присутніх осіб та порядку проведення допиту [4, с. 495].

Наступна стадія – фіксація ходу та результатів допиту. КПК України визначає, що хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у протоколі, а результати фіксування процесуальної дії за допомогою технічних засобів є додатками до протоколу (ст. ст. 104, 105 КПК України).

Важливо, що згідно з новим кримінальним процесуальним законодавством України, відбулося розширення можливостей застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження. Згідно ч. 3 ст. 104 КПК України: «якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього» [5].

Однак, вказане не відмінняє протокольну фіксацію, адже складення протоколу є обов'язковим, що законодавець визначив у непрямих вказівках (абз. 2 ч. 2 ст. 104; ч. 2 ст. 105 КПК України), й показання, заради одержання яких проводився допит, неодмінно мають бути зафіксовані у протоколі допиту та ситуативно в технічних додатках до нього [4, с. 285]. У матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо (ч. ч. 1-3 ст. 107 КПК України).

Отже, мова йде не про відмову від протокольної фіксації, а про можливість її скорочення, за умови дотримання певних правових підстав. Однак, вважаємо, що за умови допиту

неповнолітніх у більшості випадків не варто застосовувати можливість вказаного спрощення протокольної фіксації.

Навпаки, показання неповнолітнього за змістом протоколу допиту повинні бути відображені максимально детально, простими реченнями, з врахуванням особливостей мови допитуваного.

Крім того, під час допиту неповнолітніх доцільно застосовувати аудіо-, відеозапис, результати якого є додатком до протоколу допиту (ч. 2 ст. 105 КПК України), що дозволяє більш точно зафіксувати не лише показання, але й емоційний стан особи допитуваного, його невербальні реакції.

Т.П. Матюшкова наголошує на необхідності такого фіксування допиту малолітніх та неповнолітніх потерпілих, що викликано наступними завданнями: 1) повно та об'єктивно зафіксувати хід і результати допиту; 2) уникнути повторного допиту чи проведення інших слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього; 3) у подальшому використати отримані відеозаписи при підготовці, призначенні і проведенні судово-психологічної, судово-психіатричної чи комплексної психолого-психіатричної експертиз потерпілої; 4) об'єктивно оцінити отримані показання (зокрема, переглядаючи звуко- чи відеозапис, спостерігаючи за змістом свідчень, інтонаціями, поведінкою потерпілої слідчий зможе зробити припущення про наявність негативного впливу на потерпілу з боку дорослих, протиріч в її показаннях; визначити обставини, які слід уточнити і(або) перевірити) [6, с. 135-136].

Оцінка отриманих показань неповнолітнього та встановлення їх значимості для досудового розслідування, досягнення завдань кримінального провадження, є завершальною стадією проведення допиту. Оцінці підлягають як отримані показання, інша вербальна та невербальна інформація, але й власне протокол слідчої (розшукової) дії, додатки до нього. Вказана інформація використовується з метою аналізу слідчої ситуації, планування проведення наступних слідчих (розшукових) дій, висунення версій, подальшого розслідування.

Висновки. Звичайно, тактика допиту неповнолітніх залежить й від інших, не менш важливих обставин: віку допитуваного (дитячий вік, дошкільний вік, молодший

шкільний вік; підлітковий вік; старший шкільний вік); його процесуального статусу (свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений); характеру вчиненого злочину; соціальної позиції та бажання співпрацювати з правоохоронними органами, зацікавленості у досягненні завдань кримінального провадження та ін. Всі окреслені та інші обставини повинні бути максимально враховані компетентними суб'єктами при проведенні допиту, інших слідчих (розшукових) дій, визначають тактику їх проведення.

Література:

1. Тіщенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / В.В.Тіщенко ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 34 с.
2. Криміналістика : учеб. для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская]. – [3-е изд., перераб и доп.]. – М. : Норма, 2008. – 992 с.
3. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : [посіб.] / В.К.Весельський, В. С. Кузьмічов, В. С. Мацишин, А. В. Старушкевич. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 148 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстиніан, 2012. – 1224 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» : чинне законодавство з 19 лист. 2012 р. : офіц. текст. – К. : 2012. – 382 с.
6. Матюшкова Т. П. Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Матюшкова Т. П. – Х., 2006. – 255 с.